

ნინო გობეჯიშვილი*

რეფერირების ინსტიტუტი არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში

„ნუ ივლი ჩემ წინ, შეიძლება არ გამოგყვე.
ნუ ივლი ჩემს უკან, შეიძლება ვერ გაგიძღვე.
იარე ჩემ გვერდით და იყავი ჩემი მეგობარი“¹

ალბერტ კამიუ

არასრულწლოვანთა ფიზიოლოგიური ტრანსფორმაციის პროცესი მოზარდობიდან ზრდასრულობამდე², უფრო კონკრეტულად კი ემოციური, კოგნიტიური და ფიზიოლოგიური გარდაქმნა³ იწვევს მომეტებულ მიდრეკილებას დევიაციისა და, არც თუ ისე იშვიათად, დამნაშავეობისადმი. თუმცა ფაქტორები, რომელთა ბუნებაც მაპროვოცირებელ როლს თამაშობს მოზარდის დელიქვენტად ქცევაში მხოლოდ ზოგადი დახასიათებით ძნელად თუ შემოიფარგლება – იქნებ ოჯახი, რომელიც სოციალიზაციის პირველწყაროდ იწოდება⁴, უმნიშვნელოვანესია სოციუმის ღირსეულ წევრად არასრულწლოვნის შედგომის გზაზე? ან იქნება სანყისი საგანმანათლებლო⁵ თუ სამეგობრო⁶ წრე აძლევს მაგალითს არასრულწლოვანს და უყალიბებს „შინაგან მე-ს“⁷, რაც განაპირობებს მისი პიროვნული განვითარების კომპასის სწორი ან არასწორი მიმართულებით მიმართვას?

საკვანძო სიტყვები: დევიაცია, დელიქვენტი, რეფერირება, არასრულწლოვანი, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება.

1. შესავალი

2017 წლის 1 დეკემბერი – თბილისში, ხორავას ქუჩაზე არასრულწლოვნებს შორის მომხდარი დაპირისპირება ორი არასრულწლოვნის ტრაგიკული მკვლელობით დასრულდა. ერთ-

* ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის დოქტორანტი.

¹ თარგმანი ნაშრომის ავტორისა. იხ. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum, 17 November 2010, 7 <<https://rm.coe.int/16804b2cf3>> [04.06.2024].

² United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), General Assembly Resolution №45112, Adopted 14 December 1990, Article I.5 (e) <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>> [04.06.2024].

³ Richards K., What Makes Juvenile Offenders different from Adult Offernders? Trends & Issues in Crime and Criminal Justice no. 409., Canberra: Australian Institute of Criminology, 2011 <<https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi409>> [04.06.2024].

⁴ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), General Assembly Resolution №45112, Adopted 14 December 1990, Article IV.A (12) <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>> [04.06.2024].

⁵ იქვე, B.

⁶ Juvenile Crime, Juvenile Justice, National Research Council, Institute of Medicine, National Academies Press, Washington DC., 2001, 80-83 <<https://nap.nationalacademies.org/read/9747/chapter/5#67>> [04.06.2024].

⁷ შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, თბ., 2017, 34-35.

ერთი მათგანი იმავე, ხოლო მეორე – მომდევნო დღეს გარდაიცვალა მიყენებული 12 ჭრილობის შედეგად.⁸ საქართველოს პროკურატურის მიერ წარდგენილმა ბრალდებამ⁹ საბოლოოდ განსაზღვრა დანაშაულებრივ ქმედებაში ნებით თუ უნებლიედ მონაწილე არასრულწლოვნების სტატუსი – „დელიქტენტი“¹⁰, „კანონთან კონფლიქტში“ მყოფი ან სულაც „დამნაშავე“. სენებული მწვავე მოვლენებიდან 3 წლის შემდეგ, 2020 წლის 18 ივნისს დანაშაულებრივი ქმედების მსხვერპლი გახდა კიდევ ერთი ახალგაზრდა¹¹, რამაც სახელმწიფოს არასრულწლოვან მსჯავრდებულ პირთა სტატისტიკას კიდევ ერთხელ შეახსენა თავი. სახელმწიფოს მიერ ევროკონვენციით ნაკისრი პოზიტიური თუ ნეგატიური ვალდებულებების ჯეროვნად შესრულების კვალდაკვალ¹², დღემდე პასუხგაუცემელი რჩება კითხვა – რატომ? წინამდებარე სტატიის მიზანს დასმულ შეკითხვაზე მეტ-ნაკლებად სრული და ამომწურავი პასუხის გაცემა წარმოადგენს ე.წ. „რეფერირების“ ინსტიტუტით, რომელიც ქართული საკანონმდებლო სივრცის ნოვაციია – ხსენებული მექანიზმი, როგორც მოზარდთა დამნაშავეობისაკენ მიდრეკილი ბუნების სტაბილიზატორი, გაანალიზდება და სამართლის ნორმათა თუ ინსტიტუტთა ბუნების გრამატიკული, ისტორიული, ტელეოლოგიური, სისტემური თუ ლოგიკური განმარტების გზით დახასიათდება მკითხველის თვალსაწიერიდან ეროვნულ თუ შედარებითსამართლებრივ დონეზე, როგორც პრევენციული მექანიზმი არასრულწლოვანთა დამნაშავეობის რეგულირების პროცესში. ამასთან, მკითხველს ექნება შესაძლებლობა გაეცნოს სტატისტიკას, რაც ზემოხსენებული საკითხის უკეთ გაანალიზებასა და აღქმას ისახავს მიზნად.

2. ცნება – არასრულწლოვანი – საკანონმდებლო პრივილეგიებით აღჭურვილი პირი

საზოგადოების დივერსიფიცირებული ბუნება მის წევრთა შორის მონყვლადი კატეგორიის სუბიექტთა არსებობას იმთავითვე გულისხმობს – განსაკუთრებული ყურადღების ღირსია არასრულწლოვანთა ერთობა¹³, როგორც შეუქცევადი საჭიროებების მქონე პირთა ჯგუფი, რომლის ინტერესებიც თანაბარმნიშვნელოვნად და უპირატესადაც¹⁴ კი უნდა იქნას გათვალისწინებული ყოველდღიური თუ განსაკუთრებული ხასიათის საკითხთა გადაწყვეტის

⁸ 2017 წლის 1 დეკემბერს თბილისში, ხორავას ქუჩაზე მომხდარი დანაშაულის შედეგად ორი ახალგაზრდის მკვლელობის საქმის შემსწავლელი საქართველოს პარლამენტის დროებითი საგამოძიებო კომისიის დასკვნა და რეკომენდაციები, თბ., 2018 წლის 5 სექტემბერი, 2, 13.

⁹ საქართველოს გენერალური პროკურატურის ვებ-გვერდი, სიახლეები, 2022 წლის 11 იანვარი <<https://pog.gov.ge/news/prokuraturis-mier-wardgenili-mtkicebulebebis-safuZvelze-daviT-saraliZis-ganzrax-damamZimebel-garem>> [04.06.2024].

¹⁰ United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), General Assembly Resolution №45112, Adopted 14 December 1990, Article 1.5 (f) <<https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/united-nations-guidelines-prevention-juvenile-delinquency-riyadh>> [04.06.2024].

¹¹ საქართველოს გენერალური პროკურატურის ვებ-გვერდი, სიახლეები, 2021 წლის 16 მარტი <<https://pog.gov.ge/news/sasamarTlom-giorgi-shaqarashvilis-jgufur-mkVlelobashi-msjavrdebul-or-arasrulwlovans-sasjelis-saxiT-1>> [04.06.2024].

¹² Guide to Article 2 of the European Convention of Human Rights, Right to Life, Prepared by the Registry, 31 December 2021, 8-9, 11 <https://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_2_ENG.pdf> [04.06.2024].

¹³ Global Issues, Youth, United Nations <<https://www.un.org/en/global-issues/youth>> [04.06.2024].

¹⁴ Children's Rights in Juvenile Justice, General Comment №10, Committee on the Rights of the Child, 15 January-2 February 2007, United Nations, CRC, 5, §10 <<https://www2.ohchr.org/english/bodies/crc/docs/CRC.C.GC.10.pdf>> [04.06.2024].

დროს. ცნება „არასრულწლოვანი“ ეროვნული კანონმდებლობის თანახმად გულისხმობს ნებისმიერ პირს, რომელსაც არ მიუღწევია სრულწლოვანებისათვის ანუ, ქართული გადმოსახედიდან, არ შესრულებია 18 წელი¹⁵ – ამ თვალსაზრისით, ეროვნული კანონმდებლობა იზიარებს რა ბავშვის უფლებათა კონვენციის ზოგად დათქმას¹⁶, „ბავშვის უფლებათა კოდექსის“ მიღებითა და ამოქმედებით „არასრულწლოვნისა“ და „ბავშვის“ ცნებებს ერთმანეთის იდენტურ შინაარსს სძენს. უფრო მეტიც – „ბავშვის უფლებათა კოდექსს“ საკანონმდებლო სივრცეში შემოაქვს „მოზარდის“ ცნება, რომლის ქუდქვეშ 10-დან 18-წლამდე ასაკის პირს გულისხმობს.¹⁷

ასაკის მატებასთან ერთად, ბუნებრივია, იზრდება ადამიანის შესაძლებლობა, დახვეწოს აზროვნების მანერა და მას მეტად ლოგიკური ელფერი შესძინოს¹⁸ – მაკარტურის მიერ ჩატარებული ნეირობიოლოგიური კვლევები მრავალი წელია ადასტურებს, რომ საშუალო სტატისტიკური ადამიანის თავს ტვინი სრულად ვითარდება 25 წლის ასაკის მიღწევასამაშინ, როდესაც თავის ტვინის ფრონტალური ნაწილი ადრეული 20-იანი წლების დასაწყისშიც კი აგრძელებს განვითარებას¹⁹. შედეგობრივად, პრეფრონტალური კორტექსის ნაწილში მდებარე ფრონტალური ნაწილის ჩამოუყალიბებლობა იწვევს მოზარდებში ემოციებისა და იმპულსების კონტროლის, გაუმჯობესებული აზროვნებისა და შედეგების განსჯის უნარის ნაკლებობას, რაც განპირობებულია თავის ტვინის ხსენებული ნაწილის მძლავრი ზემოქმედების ქვეშ მოქცევაში ადამიანის ტრანზიტული პერიოდის გავლისას.²⁰ არასრულწლოვნებს, რომელთა მიმართაც სამართალმა აღზრდელობითი როლი უნდა შეასრულოს,²¹ განსაკუთრებულად ესაჭიროებათ მათ ინტერესებსა და ცხოვრებისეულ გამოწვევებთან გასამკლავებლად მრავალფეროვან ღირებულებებზე დაფუძნებული საზოგადოების მხარდაჭერა, რომელშიც, უპირველესად, ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების კონცეფციის გამზიარებელი სახელმწიფო იგულისხმება.

ზემოხსენებული იდეის მხარდასაჭერად, ჯერ კიდევ 2009 წელს საქართველოში დანყებულმა ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების ტალღამ²² განაპირობა 2010 წლის ნოემბერში განრიდების პროგრამის დანერგვა²³, ხოლო მოგვიანებით 2015 წლის 12 ივნისს სისხლის სამართლის სფეროში არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის მიღება, რაც სავსებით ამართლებს დღევანდელი რეალობის გამოწვევებთან მარტო მდგომი ბავშვების განსა-

¹⁵ საქართველოს კანონი „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი“, მე-3 მუხლი, 1-ლი ნაწილი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (12.06.2015) [04.06.2024].

¹⁶ Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution 44/25, adopted 20 November 1989, United Nations, Article 1, Part I [29.05.2022].

¹⁷ საქართველოს კანონი „ბავშვის უფლებათა კოდექსი“, მე-3 მუხლი, „ბ“ ქვ.პუნქტი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (20.09.2019) [29.05.2022].

¹⁸ Ramsey A., Cognitive Development, December 2020 <<https://www.cincinnatichildrens.org/health/c/cognitive>> [04.06.2024].

¹⁹ Adolescent Development & Competency, Juvenile Justice Guide Book for Legislators, National Conference of State Legislators, 4-5 <<https://www.ncsl.org/documents/cj/jjguidebook-adolescent.pdf>> [04.06.2024].

²⁰ იქვე, 5.

²¹ ბობოხიძე მ. (რედ.), ლურსმანაშვილი ლ. (მთარგ.), ბავშვის უფლებების ევროპული სამართლის სახელმძღვანელო, თბ., 2015, 165.

²² ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულება, კანონმდებლობის კვლევა, გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2017, 3 <<https://www.unicef.org/georgia/media/1481/file/Legislative%20Analysis%20GEO.pdf>> [04.06.2024].

²³ ვარდანაშვილი უ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, განრიდებისა და მედიაციის ინსტიტუტი არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში, თბ., 2018, 3-7.

კუთრებულ საჭიროებებზე ზრუნვას. განქორწინება, შვილად აყვანა, მიგრაცია და ძალადობა საზოგადოების ის თანდაყოლილი მახასიათებლებია, რომელთა ბურუსშიც ხშირად ეხვევიან ბავშვები და თავს სრულიად დაუცველად გრძნობენ.²⁴ „ასეთ დროს ყველაზე მნიშვნელოვანია გვერდში დგომა ერთგული მეგობრისა, რომელსაც შეეძლება მოსმენა, გაგება და სწორი განსჯა, ვისაც ეყოფა გამბედაობა პირდაპირ თქვას, როდის არ არის ბავშვი მართალი და დაეხმაროს მას გამოსავლის ძიებაში“²⁵ – ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულების ძირეულ კრედოს ზემოხსენებული სიტყვები წარმოადგენს. ამ სულისკვეთებით განმსჭვალულმა მართლმსაჯულებამ უნდა იაროს ბავშვის (არასრულწლოვნის) გვერდით და არა მის წინ ან უკან, რამდენადაც არასრულწლოვანს უნდა გაუწიოს გულითადი დახმარება და მოაძებნინოს მისთვის საუკეთესო გამოსავალი.

2015 წელს ქართულ საკანონმდებლო სივრცეში იუსტიციის სამინისტროს მიერ ინიცირებული და შემდგომ მიღებული სამართლებრივი აქტის მთავარ მიზანს შიდაეროვნული სტანდარტის გაუმჯობესება წარმოადგენდა არასრულწლოვანთა კონტექსტში, რომელიც ხელს შეუწყობდა ბავშვისათვის მოქნილი გარემოს შექმნას კანონთან კონფლიქტში ყოფნის პერიოდში. აღნიშნული მიზნის მისაღწევად ზემოხსენებული კოდექსის მოქმედების სფერო გავრცელდა არა მხოლოდ სისხლის სამართლის წესით რეაგირებად ქმედებებზე, არამედ ადმინისტრაციული სამართალდარღვევის ბუნების მქონე აქტებზე.²⁶ ამასთან, ე.წ. *older child*-სა (მოზრდილი ბავშვი) და *young adult*-ს (ახალგაზრდა ზრდასრული) შორის რთულად მოსაძებნი გამიჯვნის გამო, საქართველოს საკანონმდებლო ორგანომ მიიღო გადაწყვეტილება რიგ ასპექტებში კოდექსის მოქმედება გაეგრძელებინა არა მხოლოდ იმ პირებზე, რომელთა ასაკიც 18 წელს ქვემოთ იყო, არამედ 18-დან 21-წლამდე ასაკის პირებზე²⁷ – მსგავსი მიდგომა შეინიშნება ევროპის ისეთ სახელმწიფოებში, როგორებიცაა სერბეთი და ხორვატია, კერძოდ, სერბეთის „არასრულწლოვან დამნაშავეთა და არასრულწლოვანთა დაცვის შესახებ“ კანონის მე-3 მუხლი ერთმანეთისაგან ასხვავებს 14-დან 16, 16-დან 18 და 18-დან 21-წლამდე პირების სტატუსებს და მათ მოიხსენებს, როგორც *younger juvenile* (ახალგაზრდა არასრულწლოვანი დამნაშავე), *elder juvenile* (უფროსი ასაკის არასრულწლოვანი დამნაშავე) და *young adult* (ახალგაზრდა ზრდასრული).²⁸ თითქმის მსგავს კონცეფციას იზიარებს ხორვატიის „არასრულწლოვანთა სასამართლოების კანონი“, რომლის მე-2 მუხლიც კანონთან კონფლიქტში მყოფ არასრულწლოვან 14-დან 18-წლამდე ასაკის პირს უწოდებს *minor*-ს (მცირეწლოვანი), ხოლო 18-21 წლამდე პირს *young adult*-ს (ახალგაზრდა ზრდასრული).²⁹

²⁴ Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum, 17 November 2010, 7 <<https://rm.coe.int/16804b2cf3>> [04.06.2024].

²⁵ იქვე.
²⁶ განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის“ პროექტზე, 57 <<https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/68425>> [04.06.2024].

²⁷ Recommendation CM/Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member States concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice, adopted by the Committee of Ministers (2003)), პარაგრაფი 11.

²⁸ იხ. სერბეთის „არასრულწლოვან დამნაშავეთა და არასრულწლოვანთა დაცვის შესახებ“ კანონი, მე-3 მუხლი, Serbia: Law of 2005 on Juvenile Criminal Offenders and Criminal Protection of Juveniles [Serbia], 2005 <<https://www.refworld.org/docid/4b56c9952.html>> [04.06.2024].

²⁹ ხორვატიის „არასრულწლოვანთა სასამართლოების შესახებ“ კანონი, მე-2 მუხლი <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf> [04.06.2022].

თუმცა, 2015 წლის მდგომარეობით, პასუხგაუცემელი დარჩა შეკითხვა, როგორ უნდა ემოქმედათ სახელმწიფოს წარმომადგენლებს მაშინ, როდესაც დანაშაულებრივი ქმედების განმასხვრციელებელი პირი იქნებოდა არა 18 ან 21 წლის, არამედ 14 წელს წელს ქვემოთ არასრულწლოვანი ან რამდენად დგას სახელმწიფო მის მიერ დაწესებული ლიბერალური მიდგომის ბოროტად გამოყენების ვარაუდის წინაშე? შესაძლებელია თუ არა, სრულწლოვანმა პირმა, რომელსაც კარგად აქვს გაცნობიერებული ქართული კანონმდებლობით მოქმედი საშეღვათო რეჟიმი, გამოიყენოს არასრულწლოვანი კონკრეტული დანაშაულებრივი ქმედებების ჩასადენად?³⁰ საკითხი მით უფრო მძაფრდება, როდესაც ასეთ არასრულწლოვანად არა 14 წელს მიღწეული, არამედ 14 წლამდე ასაკის პირი გვევლინება, რომელიც შესაძლოა ერთდროულად იყოს ე.წ. „ქუჩის ბავშვი“ ყოველგვარი დოკუმენტაციის გარეშე, რაც სისხლის სამართლის მექანიზმის მის სასარგებლოდ ამოქმედებაზე ავტომატურად მიანიშნებს პასუხისმგებლობის ასაკის დადგენის თვალსაზრისით ან იყოს 13 წლის და 11 თვის, რომლის მიღმაც ამოფარებულ ზრდასრულ პირს განზრახული ჰქონდეს მისი მეშვეობით ერთჯერადი თუ არაერთჯერადი კანონთან შეუსაბამო საქმიანობის განხორციელება – ასეთ დროს, პირველ რიგში, დაუსჯელი რჩება ქმედება, ხოლო ბავშვს უჩნდება განცდა, რომ მისი ასაკი ქმედების დანაშაულებრივად შერაცხვას გამორიცხავს, რაც საქმიანობის გაგრძელებას მეტ ელფერსა და ხიბლს სძენს.

3. დევიაცია – დანაშაულებრივი ქმედების იმანენტური წინაპირობა

ადამიანი – პოლიტიკური ცხოველი³¹, როგორც სოციუმის მნიშვნელოვანი წევრი³², შინაგანი წინააღმდეგობებით აღსავსე არსებაა, რომელიც მუდამ ისწრაფვის განვითარებისაკენ, თუმცა მისი, როგორც დაბადებით თავისუფალი ბიოლოგიური არსების გონი განვითარების გზაზე მხოლოოდენ წარმატებულ სვლას როდი მოიაზრებს³³ – ადამიანის, როგორც დამოუკიდებელი და ამასთან, სოციუმზე დამოკიდებული ინდივიდის არჩევანი წინსვლის ბუნებას იმანენტურად პოზიტიური ხასიათით არ შემოფარგლავს და მას აძლევს თავისუფლებას, თავის პიროვნულ საზღვრებში იმოქმედოს საკუთარი შეხედულებისამებრ, მათ შორის – განავითაროს საკუთარი თავი საუარესოდ³⁴, თუმცა პრინციპის *sic utere tuo ut alienum non laedas* გათვალისწინებით. საკითხი სწორედ მაშინ არის მწვავე, როდესაც პიროვნება ხსენებული პრინციპის დარღვევით იწყებს ქმედებას, განსაკუთრებით კი მაშინ, თუ პრობლემატური ქცევის სუბიექტი არასრულწლოვანია.

ადამიანები კანონისადმი მორჩილების საკითხის განხილვისას ხელმძღვანელობენ შინაგანი, ანუ მორალური და გარეგანი, ანუ ლეგიტიმურობის საზომით³⁵ – ადამიანი სასჯელის

³⁰ Gogua I., *Juvenile Delinquency – Causes, Prevention, and the Ways of Rehabilitation*, Penal Reform International, 23 June 2020 <<https://www.penalreform.org/blog/juvenile-delinquency-causes-prevention-and-the-ways-of/>> [04.06.2024].

³¹ მეტრეველი ვ., დავითაშვილი გ., პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორია (ლექციების კურსი), თბ., მერიდიანი, 1999, 41.

³² არისტოტელე, პოლიტიკა, ნაწილი პირველი, თბ., 1995, 12-13.

³³ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება №1/13/732 საქმეზე „საქართველოს მოქალაქე გივი შანიძე საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ“, 30.11.2017.

³⁴ საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება №1/4/592 საქმეზე „საქართველოს მოქალაქე ბექა წიქარიშვილი საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ“, 24.10.2015.

³⁵ Tyler T. R., *Procedural Fairness and Compliance with the Law*, Swiss Journal of Economics and Statistics, Vol. 133, (2/2), 1997, 219-220, <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.322.4235&rep=rep1&type=pdf>> [04.06.2024].

შიშის გარეშე ემორჩილება მას, რამდენადაც მისი პირადი შეხედულება ემთხვევა კანონის გრამატიკული სიტყვათაწყობის მიღმა მოაზრებულ სამართლიანობას, ხოლო როდესაც კანონისადმი დაქვემდებარებულობა ლეგიტიმურობის საზომით აიზომება, მისადმი მორჩილება დაფუძნებულია იმ პიროვნებისადმი არსებული დამოკიდებულებით, რომელიც კანონმდებლის სტატუსით ცხოველქმედებს და რომელსაც აქვს მორალური უფლება მიუთითოს ხალხს მიღებული კანონის სახით სწორი ქცევისაკენ³⁶. არასრულწლოვნის განვითარების დონის სფეციფიკურობიდან გამომდინარე, რთულია მსჯელობა მისი კანონისადმი მორჩილების საკითხი შინაგანი ანუ მორალური თუ გარეგანი ანუ ლეგიტიმურობის საზომით განისაზღვროს – სრულწლოვანების ასაკის მიღწევამდე ადამიანის ცნობიერება განიცდის როგორც სოციო-ემოციური, ასევე კოგნიტური მაკონტროლებელი სისტემის ცვლილებას³⁷, რაც პირდაპირ-პროპორციულად აისახება ქცევის, როგორც შინაგანი ემოციის გარეგნულად ამსახველ მონყვლად ცვლადზე.

ოჯახური გარემო პირველადი საწყისია სოციალური ურთიერთობების სწავლების გზაზე ბავშვისათვის, რომელიც ხსენებული გარემოსადმი ადაპტირების საფუძველზე ცდილობს გარესამყაროს შეეგუოს და თავი დაიმკვიდროს მასში.³⁸ ოჯახის შიდა ურთიერთობითი და ემოციური სიმყარე განაპირობებს ყოველი სახელმწიფოს კეთილდღეობასა და სტაბილურობას. მოზარდს მის ბიოლოგიურ, ემოციურ თუ კოგნიტურ სრულყოფამდე ყოველი გადანყვეტილების მიღებისას ახასიათებს რისკზე დაფუძნებული ქმედების განხორციელებისაკენ მიდრეკილება³⁹, რაც განპირობებულია მისი სურვილით, რაც შეიძლება მალე მიიღოს სანატრელი ჯილდო⁴⁰, ხოლო გრძელვადიანი შედეგის განჭვრეტის უნარის ნაკლებობა მას არამც თუ აფიქრებს სავალალო შედეგებზე, არამედ მისი გათვალისწინების შესაძლებლობასაც კი არ თმევს. ხსენებულ დროს კარდინალურად მნიშვნელოვანი შემაკავებელი ფაქტორი⁴¹ ოჯახის ინსტიტუტია, როგორც ზრდასრულ ადამიანთა – მშობელთა ერთობა, წარსული გამოცდილებითა და რჩევის გაზიარების შეუზღუდავი რესურსით⁴², რაც არსებით როლს ასრულებს არასრულწლოვნის მიერ მიღებული მყისიერი და იმპულსური გადანყვეტილების გაანალიზებისას, თუმცა რა ხდება მაშინ, როდესაც პრინციპი „ყოველი ბავშვი უფლებამოსილია იზრდებოდეს ოჯახურ გარემოში“⁴³ დარღვეულია?

არასრულყოფილი ოჯახისა თუ ქუჩაში მცხოვრები 14 წლის ასაკს მიუღწეველი ბავშვის დევიანტური ქცევის სათანადო რეაგირების გარეშე უგულებელყოფა სახელმწიფოს მხრიდან წარმოშობს საფუძვლიან ვარაუდს ქცევის დელიქვენტურ ხასიათში გადაზრდისა⁴⁴, რაც და-

³⁶ ბიორგო ტ., დანაშაულის პრევენცია, ყოვლისმომცველი მიდგომა, ქართულ-ნორვეგიული კანონის უზენაესობის ასოციაცია, 2019, 46.

³⁷ Steinberg L., Adolescent Development and Juvenile Justice, Annual Review of Clinical Psychology, 2009, 5:459-85, 465-467.

³⁸ შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, თბ., 2017, 146.

³⁹ Steinberg L., Adolescent Development and Juvenile Justice, Annual Review of Clinical Psychology, 2009, 5:459-85, 469.

⁴⁰ იქვე, 470.

⁴¹ შალიკაშვილი მ., მიქანაძე გ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, მეორე გამოცემა, თბ., ფრაიბურგი, სტრასბურგი, 2016, 56-58.

⁴² ხერხეულიძე ი., არასრულწლოვანთა დანაშაული და მისი გამომწვევი მიზეზები იუვენალური იუსტიციის სისტემებში, სამართლის ჟურნალი, №2, თბ., 2012, 305-309.

⁴³ განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის პროექტზე „ბავშვის უფლებათა კოდექსი“, პუნქტი „ა.ა.ა“, <<https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/214086?>> [04.06.2024].

⁴⁴ ჯავახიშვილი ჟ., მახაშვილი ნ., არასრულწლოვანთა დელიქვენტობის პრევენცია, ფსიქო-სოციალური სამსახურის გამოცდილება, თბ., 2011, 13-29.

დასტურებულია კიდევ შესაბამისი კვლევებით⁴⁵, თუმცა მშობლების მეთვალყურეობის გარეშე ბავშვის გაზრდა, რაც მის აღზრდას მეტ-ნაკლები ინტენსივობით ამცირებს, *a priori* არ მიაწინებს ბავშვის დელიქვენტად ჩამოყალიბებაზე⁴⁶.

სკოლის, როგორც საგანმანათლებლო სივრცეში გადადგმული მეორე უმნიშვნელოვანესი ნაბიჯის, მიზანი არასრულწლოვნისათვის საგანმანათლებლო სფეროს ხიბლის გაცნობასთან ერთად დროის ეფექტური მენეჯმენტის უნარ-ჩვევის ჩამოყალიბებაცაა⁴⁷, რაც საფუძველია სოციალურ სრულფასოვანი წევრობისაკენ მსწრაფი არასრულწლოვნისთვის დროითი შეგრძნების აღქმისა, რამდენადაც რაც უფრო ადრე შეიმეცნებს განვითარების პროცესში მყოფი ადამიანი, რომ „დრო ფულია“, მით უფრო მსწრაფლ დაეუფლება იგი დროითი რესურსის გონივრულად ხარჯვის ტექნიკას. ამასთან, სკოლა საზოგადოების მიკრო მოდელადაც კი შესაძლებელია იქნას განხილული, რომელშიც არასრულწლოვანი ინდივიდუალური მახასიათებლებით გამორჩეულ წევრებთან სწავლობს საკომუნიკაციო უნარებს და იაზრებს კოგნიტიური დისონანსის უარყოფით მხარეებს, ხდება განსხვავებულობისა და დივერსიფიცირებულობის მიმდებლური პოლიტიკის განმახორციელებელი პირი.

საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტროს მიერ ახლახან ამოქმედდა „სკოლის მიღმა დარჩენილი მოზარდების იდენტიფიცირების მონიტორინგის სახელმწიფო პროგრამა“⁴⁸, რომელიც ჯერ კიდევ 2020 წლის 10 სექტემბერს იქნა დამტკიცებული საქართველოს მთავრობის მიერ⁴⁹. გაეროს ბავშვთა ფონდის ხელშეწყობით ჩატარებულმა კვლევამ ცხადყო, რომ 6-დან 16 წლამდე 10 404 მოზარდს არ აქვს საგანმანათლებლო ისტორია და არ არის განათლების მართვის საინფორმაციო სისტემაში აღრიცხული. შესაბამისად, ხსენებული მოზარდების დრო, რომელიც დღის უმეტესი ნაწილის სკოლაში, როგორც სასწავლო-სააღმზრდელო დაწესებულებაში, ყოფნასთან უნდა ასოცირდებოდეს, გაურკვეველია, როგორ და რა მიზნით იხარჯება⁵⁰. შესაბამისად, თუ მოზარდი სკოლისათვის განკუთვნილ დროს სკოლაში არ იმყოფება, დიდია ალბათობა, რომ მისი დროითი რესურსი ისეთ დევიანტურ ქმედებებზე იხარჯებოდეს, როგორებიცაა, მაგალითისთვის, ბულინგი, სხვა ანტისაზოგადოებრივი ქმედება – მათხოვრობა-მანანნალობა, უარეს შემთხვევაში – დანაშაულიც კი⁵¹.

ზემოთქმულ საკითხთან დაკავშირებით პრევენციის სამივე დონის გაანალიზების საფუძველზე საინტერესო შეხედულებას გამოთქვამს საქართველოს პრეზიდენტის №235 ბრძანებულება „არასრულწლოვანთა დანაშაულის პრევენციის სტრატეგიის დამტკიცების შესახებ“, რომლის მიხედვითაც სკოლა, როგორც საგანმანათლებლო დაწესებულება, პირველი და მეორე დონის პრევენციის ღონისძიებების განხორციელების მხრივ, მონინავე ადგილს იკავებს⁵².

⁴⁵ ქუჩაში მცხოვრები და მომუშავე ბავშვები საქართველოში, გაეროს ბავშვთა ფონდი, თბ., 2018, 6, <<https://shorturl.at/lpEJN>> [07.05.2021].

⁴⁶ შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, თბ., 2017, 147.

⁴⁷ შალიკაშვილი მ., მიქანაძე გ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, მეორე გამოცემა, თბ., ფრაიბურგი, სტრასბურგი, 2016, 25-26.

⁴⁸ საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, 15.03.2021, <<https://mes.gov.ge/content.php?id=11912&lang=geo>> [04.06.2024].

⁴⁹ საქართველოს მთავრობის დადგენილება №573, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე, 10.09.2020 [07.05.2021], <<https://matsne.gov.ge/ka/document/view/4992004?publication=0>> [04.06.2024].

⁵⁰ შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, 2017, 147-148.

⁵¹ 2017 წლის 1-ლ დეკემბერს თბილისში, ხორავას ქუჩაზე მომხდარი დანაშაულის შედეგად ორი ახალგაზრდის მკვლელობის საქმის შემსწავლელი საქართველოს პარლამენტის დროებითი საგამოძებო კომისიის დასკვნა და რეკომენდაციები, თბ., 2018, 05.09.2018.

⁵² საქართველოს პრეზიდენტის №235 ბრძანებულება „არასრულწლოვანთა დანაშაულის პრევენციის სტრატეგიის დამტკიცების შესახებ“, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (22.03.2012) [24.06.2022].

4. დევიანტური ქცევის შედეგი – პასუხისმგებლობა სისხლის სამართალში

საკითხი სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მინიმალური ასაკის შესახებ კაცობრიობის ისტორიის განუყოფელ ნაწილს წარმოადგენს და განსხვავდება ყველა დროსა თუ ეპოქაში არსებული კულტურული თუ ადგილობრივი შეხედულებების მიხედვით.⁵³ ე.წ. „პეკინის წესების“ მე-4 მუხლი სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მინიმალური ასაკის ინსტიტუტის მქონე ქვეყნებს ურჩევს არასრულწლოვანთათვის დადგენილი მინიმალური ზღვრის დაწესებისას მხედველობაში მიიღონ პირის ემოციური, ფსიქიკური და გონებრივი განვითარების დონე. ის, თუ რამდენად ამართლებს ბავშვი მისთვის მოთხოვნილ მორალურ და ფსიქოლოგიურ ასპექტებს, ღირებული ფაქტორია მისი პასუხისმგებლობის დასადგენად. ამასთან, ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში სავალდებულოდ გასათვალისწინებელია ყოველი ინდივიდის გამჭრიახობისა და გააზრების ხარისხი, რაც საფუძველია არსებითად ანტისაზოგადოებრივი ქმედებისათვის პასუხისმგებლობის დასაკისრებლად.⁵⁴

სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მინიმალური ასაკის ცნებას იცნობს როგორც ქართული, ასევე სხვა ბევრი ქვეყნის კანონმდებლობა, კერძოდ, ქართული არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი ასეთად მიიჩნევს 14 წელს⁵⁵ (ადმინისტრაციული სამართლადარღვევათა მიზეზისათვის – 16 წელი⁵⁶, ხოლო სამოქალაქო სამართლებრივი პასუხისმგებლობისათვის – 10 წელი⁵⁷) მაშინ, როდესაც, მაგალითისათვის, დიდ ბრიტანეთში, კერძოდ, ინგლისში, უელსსა⁵⁸ და ჩრდილოეთ ირლანდიაში⁵⁹ ასეთად მიჩნეულია 10 წელი. შოტლანდიას აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით განსხვავებული მიდგომა აქვს, კერძოდ, „სისხლის სამართლის საპროცესო (შოტლანდია) აქტის“ 41-ე და 41A(1)-(2) პარაგრაფების მიხედვით, 8 წელს ქვემოთ მყოფი არცერთი ბავშვი შეიძლება იყოს სისხლისსამართლებრივად პასუხისმგებელი, ხოლო არცერთი 12 წელს ქვემოთ მყოფი ბავშვის მიმართ შეიძლება დაიწყოს სისხლისსამართლებრივი დევნა და ნებისმიერი 12 ან მეტი ასაკის ბავშვის მიმართ არ შეიძლება დაიწყოს სისხლისსამართლებრივი დევნა, თუ მან დასჯადი ქმედება განახორციელა მაშინ, როდესაც იყო 12 წელს ქვემოთ.⁶⁰ შესაბამისად, შოტლანდიის მაგალითზე შეიძლება ითქვას, რომ სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მინიმალური ასაკი და სისხლისსამართლებრივი დევნის მინიმალური ასაკი ერთმანეთისაგან განსხვავდება, რაც იძლევა შესაძლებლობას 8-დან 12 წლამდე პერიოდში განხორციელებული ქმედებები ჩაინეროს ბავშვის პირად მონაცემებში ე.წ. *criminal record*-ის სახით. თურქეთის „სისხლის სამართლის კოდექსი“

⁵³ United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice ("The Beijing Rules"), Article 4 Age of Criminal Responsibility and Commentary, <<https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/beijingrules.pdf>> [04.06.2024].

⁵⁴ იქვე.

⁵⁵ საქართველოს კანონი „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი“, მე-3 მუხლი, 1-ლი ნაწილი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (12.06.2015) [08.06.2022].

⁵⁶ იქვე.

⁵⁷ საქართველოს კანონი „სამოქალაქო კოდექსი“, 994-ე მუხლი, 1-ლი ნაწილი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (26.06.1997) [08.06.2022].

⁵⁸ Children and Young Persons' Act, 1933, Section 50 <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12#commentary-c6086411>> [04.06.2024].

⁵⁹ The Criminal Justice (Children) (Northern Ireland) Order, Section 45, 1998 <<https://www.legislation.gov.uk/nisi/1998/1504/article/45>> [04.06.2024].

⁶⁰ Criminal Procedure (Scotland) Act, Section 41 and 41A(1)-(2), 1995 <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/46/contents>> [04.06.2024].

მეტწილად ბრალის დოქტრინას ეფუძნება, კერძოდ, სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის მინიმალურ ასაკად განსაზღვრულია 12 წელი, თუმცა 12-დან 15 წლის ჩათვლით ითვალისწინებს სისხლისსამართლებრივ პასუხისმგებლობას და გამორიცხავს მას იმ შემთხვევაში, თუ პირს ქმედების სავარაუდოდ ჩადენის მომენტისათვის არ ჰქონდა უნარი გაეცნობიერებინა ქმედების სამართლებრივი ხასიათი და შედეგი ან ეკონტროლებინა საკუთარი ქმედება.⁶¹ ამასთან, 15 წლის ასაკს და ზემოთ მიღწეული პირისათვის, ასევე 12 წლამდე ასაკის პირებისათვის შესაძლებელია გამოყენებულ იქნას ბავშვებზე მორგებული ე.წ. „ცალკეული უსაფრთხოების ზომები“. ესპანეთის „არასრულწლოვანთა სისხლისსამართლებრივი პასუხისმგებლობის შესახებ“ ორგანული კანონის 1-ელი და მე-3 მუხლის მიხედვით, სისხლის სამართლის მიზნებისათვის პასუხისმგებელ სუბიექტად ითვლება პირი 14 წლის ასაკიდან, თუმცა 14 წლამდე ასაკის პირის მიერ ჩადენილი სისხლისსამართლებრივად დასჯადი ქმედებისათვის შესაძლებელია მასზე გავრცელდეს არასრულწლოვანთა დაცვის ღონისძიებები, რომლებიც გათვალისწინებულია ესპანეთის სამოქალაქო კოდექსითა და სხვა აქტებით.⁶²

ქართული სისხლის საპროცესოსამართლებრივი კანონმდებლობის დათქმა გამოძიების დაწყების სავალდებულო ხასიათთან⁶³ დაკავშირებით ვრცელდება, მათ შორის, სოციუმის არასრულწლოვან წევრებზე, რომელთა ასაკიც, რიგ შემთხვევაში, 14 წელს დაბლაა, თუმცა სისხლის სამართლის კოდექსის 33-ე მუხლის არსებობა იმანენტურად გამორიცხავს მათ მიმართ არათუ სანქციური მექანიზმის ამოქმედებას და უკიდურესი შედეგის დადგომას – სასჯელის შეფარდებას, არამედ სისხლისსამართლებრივი დევნის გაგრძელებას და ბრალდებას, რაც ერთგვარად, გამართლებულიცაა ე.წ. „ასაკ-დანაშაულის მრუდის თეორიის“⁶⁴ თვალსაზრისიდან, რამდენადაც ასაკი, როგორც ზრდასრულობისკენ მიმავალი გზის საზომი ერთეული, დიდ როლს თამაშობს, მათ შორის, ადამიანის მიდრეკილების მოდიფიცირებაზე დანაშაულის მიმართ. „ასაკ-დანაშაულის მრუდის“ ძირითადი მახასიათებლები ერთნაირია თითქმის ყველა დანაშაულის მიმართ, თუმცა არსებობს გამონაკლისიც, მაგალითად, იმ 8 წლის ბიჭის სახით, რომელმაც 2013 წლის 22 აგვისტოს მობილურ ტელეფონში ჩანერილი ძალადობრივი თამაშის იმიტაციის ხიბლით შეპყრობილმა სიცოცხლეს გამოასალმა 78 წლის მარი სმუსერი.⁶⁵ ზემოხსენებული თეორიის საწინააღმდეგო მეორე არგუმენტად გამოდგება ჯეიმს პატრიკ ბალგერის მკვლელობის ისტორია, რომელსაც ორი 10 წლის ბავშვის ბრალდება და დანაშაულის სტატუსის მორგება მოჰყვა შედეგად.⁶⁶ არასრულწლოვანთა შორის ძალადობრივი ქმედებებისკენ მიდრეკილების შესახებ საუბრობს ხორავას ქუჩაზე მომხდარი მკვლელობის შესახებ პარლამენტის მიერ მომზადებული დროებითი საგამოძიებო კომისიის დასკვნაც, რომლის თანახმადაც 2015-2018 წლებში მთელი ქვეყნის მასშტაბით საგრძნობლად მომატებული იყო საგანმა-

⁶¹ Criminal Code, Turkey, Article 31 (26.09.2004) <<https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>> [04.06.2024].

⁶² Organic Law 5/2000, of January 12, regulating the criminal responsibility of minors, Article 1, Article 3, <https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo5-2000.t1.html#a3> [04.06.2024].

⁶³ საქართველოს კანონი „სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი“, მე-100 მუხლი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (09.10.2009)

⁶⁴ Rocque M., Posick C., Justin Hoyle J., Age and Crime, Major Reference Works, Wiley Online Library, 2 October 2015, 2-4 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118519639.wbecpx275>> [04.06.2024].

⁶⁵ იქვე, 1.

⁶⁶ Tapper J., James Bulger Murder, The Guardian, 7 March 2021, <<https://www.theguardian.com/uk-news/2021/mar/07/i-shouldnt-have-let-go-of-him-the-pain-of-james-bulgers-mother-28-years-on>> [04.06.2024].

ნათლებლო დაწესებულების მოსწავლეებს შორის სიტყვიერი და ფიზიკური შეურაცხყოფის ფაქტები.

5. რეფერირების მექანიზმი, როგორც პრობლემის გადაჭრის ერთ-ერთი საშუალება

საზღვარგარეთის პრაქტიკაში დამკვიდრებულმა ინსტიტუტმა⁶⁷ ქართულ რეალობაში 2014 წელს შემოაღწია, როდესაც პირველად „სისხლის სამართლის სისტემის რეფორმის 2019-2020 წლის სამოქმედო გეგმით“⁶⁸ 2014 წელს საქართველოს მთავრობის 1-ელი მაისის №316 დადგენილებით შექმნილმა სისხლის სამართლის სისტემის რეფორმის განმახორციელებელმა უწყებათაშორისმა საკოორდინაციო საბჭომ⁶⁹ მიზნად დაისახა არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების დახვეწა და მისი მორგება არასრულწლოვანზე ბავშვის საუკეთესო ინტერესის მაქსიმალური გათვალისწინებით, კერძოდ, მთავრობის 2019-2020 წლის პროგრამით განისაზღვრა მთელ რიგ საკანონმდებლო აქტებში ცვლილებების შეტანის გზით არასრულწლოვანთა სისტემის მოდერნიზაცია პრევენციის ქრილში.⁷⁰ ამ მიმართულებით, გადაიდგა საკმაოდ აქტიური ნაბიჯები და ჯერ კიდევ 2018 წელს დაიგეგმა „არასაპატიმრო სასჯელთა აღსრულებისა და პრობაციის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილებების შეტანა⁷¹, რაც საბოლოოდ რეალიზდა 2019 წლის მიწურულს – არა მხოლოდ სახელობითი ალტერაციისა, კანონმა გაითვალისწინა ისეთი ორგანოს არსებობა, რომელიც უზრუნველყოფდა 14 წლამდე ასაკის პირთა მიერ ანტისოციალური (დანაშაულებრივი) ქცევის მართვასა და მის კონტროლს (არასრულწლოვანთა რეფერირების ცენტრი)⁷². ამასთან, რიგი სიახლეებით გაჯერდა საქართველოს კანონი „ზოგადი განათლების შესახებ“⁷³ და „ადმინისტრაციული საპროცესო კოდექსი“⁷⁴, რომელთა მიუხედავად შორის გაჩნდა დებულებები არასრულწლოვანთა რეფერირების ცენტრის შესახებ.

რეფერირების ინსტიტუტის ამოქმედებამდე არსებული სიტუაცია ბევრ სირთულეს უქმნიდა სამართალდამცავი უწყებების წარმომადგენლებს, კერძოდ, 2019 წლამდე დანაშაულებრივი ქმედების ჩადენის შემთხვევაში არასრულწლოვნის მიერ სისხლისსამართლებრივი ასაკის ფორმალურად მიუღწევლობის გამო სისხლისსამართლებრივი დევნის მწარმოებელი სუბიექტი შემოიფარგლებოდა მხოლოდ დადგენილების გამოტანით სისხლისსამართლებრივი

⁶⁷ Juvenile Justice in Different Countries Age of Criminal responsibility and Treatment of Juvenile Offenders, Centre for Child Rights, <<https://www.haqrc.org/juvenile-justice/juvenile-justice-different-countries-age-criminal-responsibility-treatment-juvenile-offenders/>> [04.06.2024].

⁶⁸ სამთავრობო პროგრამა, 2019-2020, სექტემბერი 2019, 13.

⁶⁹ საქართველოს მთავრობის დადგენილება №316 „სისხლის სამართლის სისტემის რეფორმის განმახორციელებელი უწყებათაშორისი საკოორდინაციო საბჭოს შემადგენლობისა და დებულების დამტკიცების შესახებ“, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (01.05.2014) [04.06.2024].

⁷⁰ განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის პროექტზე „არასაპატიმრო სასჯელთა აღსრულების წესისა და პრობაციის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილების შეტანის თაობაზე“, საქართველოს პარლამენტი <<https://info.parliament.ge/file/1/BillReviewContent/225896>> [04.06.2024].

⁷¹ იქვე, 1.

⁷² იქვე, 4-6.

⁷³ საქართველოს კანონი „ზოგადი განათლების შესახებ“, X² თავი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (08.04.2005) [11.06.2022].

⁷⁴ საქართველოს კანონი „ადმინისტრაციული საპროცესო კოდექსი“, VII⁹ თავი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (23.07.1999) [04.06.2024].

დევენის არდაწყებისა და გამოძიების შეწყვეტის⁷⁵ შესახებ 14 წლამდე ასაკის პირის მიმართ, რაც კანონთან კონფლიქტში მატერიალურად მყოფ ბავშვს მთელი რიგი დახმარებისა თუ ბენეფიტების გარეშე ტოვებდა: ფაქტობრივად, არ ანალიზდებოდა ის ძირეული პრობლემები, რაც განაპირობებდა 14 წლამდე ასაკის სუბიექტის მიერ დანაშაულებრივი ნიშნების მქონე ქმედების განხორციელებას, რაც იმთავითვე გამორიცხავდა ინდივიდუალური პრევენციული ღონისძიებების დაგეგმვისა და რეალიზების შესახებ ფიქრსაც კი⁷⁶.

საბოლოო ჯამში, სისხლის სამართლის სისტემის სარეფორმო ტალღას 2020 წელს არასრულწლოვანთა რეფერირების ცენტრის ამოქმედება მოჰყვა შედეგად, დამატებით, რეფერირების პროცესში ჩართულ სახელმწიფო დაწესებულებებს შორის მოექცა როგორც საქართველოს შინაგან საქმეთა სამინისტრო, ასევე – საქართველოს პროკურატურა დადგენილებით გათვალისწინებულ სხვა ორგანოებთან ერთად.⁷⁷ ძალოვან უწყებათაგან სწორედ ერთერთმა – პროკურატურამ შეიმუშავა „რთული ქცევის მქონე არასრულწლოვანთა რეფერირების პროცედურებში საქართველოს პროკურატურის სამოქმედო ინსტრუქცია“, რომელიც 2020 წლის 6 მაისს დამტკიცდა საქართველოს გენერალური პროკურორის ბრძანებით №52-გ.

დადგენილების მიხედვით, რთულია ქცევა, რომელიც, პირველ რიგში, შესაძლოა საფრთხეს უქმნიდეს არასრულწლოვნის უსაფრთხოებას, კეთილდღეობას, მის ჰარმონიულ და სოციალურ განვითარებას და შემდგომში – სხვა ადამიანების უსაფრთხოებას, კეთილდღეობას ან/და მართლწესრიგს. ცნების განმარტება, შედარებითი მიზნებისათვის, ასახავს ეროვნული ჯანდაცვის სერვისის (*National Health Service*) მიერ ჩამოყალიბებული დეფინიციის შინაარსს, რომლის მიხედვითაც პიროვნების ქცევა რთულია, თუ იგი საფრთხის ქვეშ აყენებს საკუთარ თავს ან მის გარშემო მყოფ ადამიანებს ან აუარესებს ცხოვრების ხარისხს.⁷⁸ დადგენილების თანახმად, რთული ქცევა შესაძლებელია გამოხატული იყოს არასრულწლოვნის მიერ ნარკოტიკული საშუალების/ალკოჰოლის მოხმარებაში, მისი ჩართულობით ანტისაზოგადოებრივ ქმედებებში.⁷⁹ თავად არასრულწლოვან პირად დადგენილება მოიხსენიებს 7-დან 18 წლამდე ასაკის ბავშვებს, რომელთაგან 7-დან 14 წლამდე ასაკის პირთა მიმართ, კანონის გრამატიკული განმარტებით, თითქოს უკიდურეს შემთხვევებში იყენებს რეფერირების მექანიზმს,⁸⁰ ხოლო 10-დან 18 წლამდე არასრულწლოვნებს ხსენებულ ინსტიტუტს უმტკივნეულოდ უქვემდებარებს.⁸¹

რთული ქცევის მართვის უკიდურეს საშუალებად განიხილება არასრულწლოვნის გაგზავნა რეფერირების დაწესებულებაში, რომელიც პირთა შეზღუდული წრისადმი მოქმედებს და მოიცავს 10-დან 18 წლამდე ასაკის ბავშვებს. არასრულწლოვანთა რეფერირების ცენტრის

⁷⁵ საქართველოს კანონი „სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი“, 105-ე მუხლი, მე-2 ნაწილი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (09.10.2009).

⁷⁶ არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, საქართველოს გენერალური პროკურატურა, 2020, 41-42.

⁷⁷ საქართველოს მთავრობის დადგენილება №681 „არასრულწლოვანთა რეფერირების წესის დამტკიცების შესახებ“, მე-3 მუხლი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (31.12.2019) [04.06.2024].

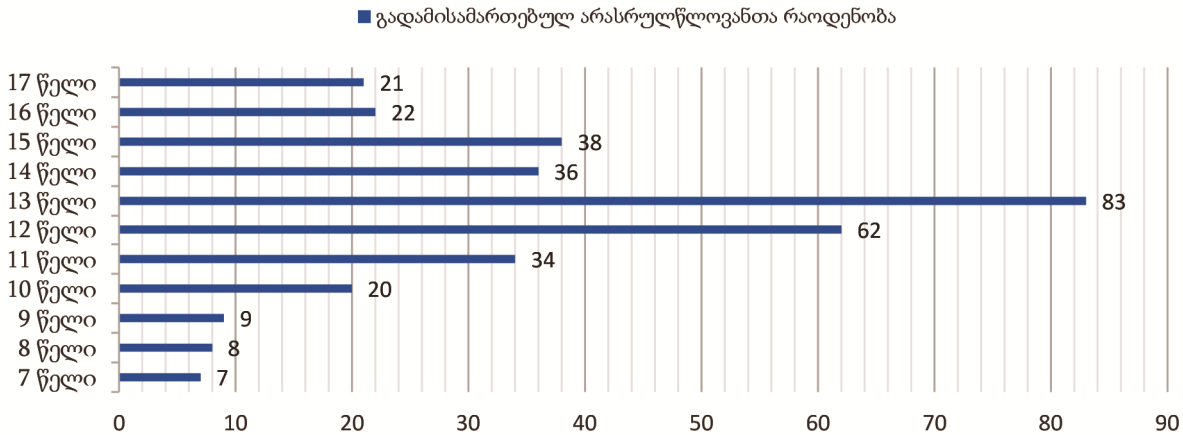
⁷⁸ How to Deal with Challengin Behaviuor in Adults? NHS <<https://www.nhs.uk/conditions/social-care-and-support-guide/practical-tips-if-you-care-for-someone/how-to-deal-with-challenging-behaviour-in-adults/>> (15.03.2021) [04.06.2024].

⁷⁹ საქართველოს მთავრობის დადგენილება №681 „არასრულწლოვანთა რეფერირების წესის დამტკიცების შესახებ“, მე-2 მუხლი, „ბ“ ქვ.პუნქტი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (31.12.2019).

⁸⁰ იქვე, 1-ლი მუხლი, მე-5 პუნქტი.

⁸¹ იქვე, 1-ლი მუხლი, მე-4 პუნქტი.

ამოქმედებიდან (2020 წლის 1-ელი იანვარი) დღემდე (2023 წლის 12 აპრილი) ცენტრში გადამისამართებულია 340 შემთხვევა, რომელთაგან 75 შემთხვევა გადამისამართებულია რთული ქცევის გამო. რაც შეეხება გადამისამართებული შემთხვევებით მოაზრებული ქმედებების განმასხვრციელებელ სუბიექტებს, მათი ასაკობრივი პირამიდა შემდეგნაირად გამოიყურება:

ამასთან, იმ 7-დან 18 წლამდე ასაკის არასრულწლოვანთა რაოდენობა, რომელთა ქმედებაც სსკ-ის კერძო ნაწილით გათვალისწინებული დანაშაულის ნიშნებს შეიცავს, 233-ია, რთული ქცევა – 75, ხოლო ორივე მახასიათებელი – 32. როგორც სტატისტიკური მონაცემები ცხადყოფს, რეფერირების ცენტრში გადამისამართების ყველაზე მეტი შემთხვევა 12-13 წლის მოზარდების მიერ განხორციელებულ ქმედებებს უკავშირდება, რაც ყურადსაღებია იმდენად, რამდენადაც ამ პირებს ჯერ კიდევ არ მიუღწევიათ სს პასუხისმგებლობისათვის, შესაბამისად, მათზე ვერ გავრცელდება სისხლის სამართლის კლასიკური მიდგომა, თუნდაც არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსით გათვალისწინებული შეღავათის გამოყენებით.

შედარებითსამართლებრივი მიზნებისათვის, რეფერირების ქართული ვერსია შესაძლოა შედარდეს დიდ ბრიტანეთში სისხლის სამართლის ასაკს მიუღწეველი პირების მიმართ მოქმედ რეგულაციებს, კერძოდ: ინგლისსა და უელსში 10 წლამდე ასაკის პირთა მიერ დანაშაულებრივი ქმედების განხორციელების შემთხვევაში მათ მიმართ გამოიყენება ე.წ. *Local Child Curfew*-სა და *Child Safety Order*-ის ინსტიტუტები: პირველი მათგანი გულისხმობს ადგილობრივი პოლიციის მიერ ბავშვისათვის საღამოს 9 საათიდან დილის 6 საათამდე საზოგადოებრივ ადგილებში ყოფნის აკრძალვას, გარდა იმ შემთხვევისა, თუ მას მშობელი ახლავს თან. აღნიშნული ღონისძიება შესაძლოა გაგრძელდეს 90 დღემდე ვადით. რაც შეეხება *Child Safety Order*-ს – მას იყენებენ იმ შემთხვევაში, თუ არასრულწლოვანი ახორციელებს დანაშაულებრივ ქმედებას ან არღვევს *Local Child Curfew*-ს მოთხოვნებს.⁸² ასეთ დროს ბავშვი საზედამხედველოდ გადაეცემა *Youth Offending Team*-ს, რომელიც წარმოადგენს ადგილობრივი საბჭოს ნაწილს და დამოუკიდებელია პოლიციისა და სასამართლოსაგან.⁸³ ახალგაზრდა სამართალდამრღვევთა გუნდის მთავარ ამოცანას არასრულწლოვანთა გვერდით დგომა წარმოად-

⁸² Young People and the Law, the United Kingdom, Gov.UK., <<https://www.gov.uk/child-under-10-breaks-law>> [04.06.2024].

⁸³ Youth Offending Teams, the United Kingdom, Gov.UK., <<https://www.gov.uk/youth-offending-team>> [04.06.2024].

გენს კანონთან კონფლიქტში ყოფნის განვალბაში. ასევე, ისინი მონაწილეობენ სხვადასხვა პრევენციული ღონისძიებების დაგეგმვასა და განხორციელებაში.⁸⁴

2020 წლის 1-ლი სექტემბრის მდგომარეობით, რეფერირების დაწესებულების ფუნქციას ასრულებდა ქალაქ სამტრედიის სსიპ №15 საჯარო სკოლა, ე.წ. სკოლა-პანსიონი⁸⁵, თუმცა იგი მალევე დაიხურა და ამჟამად დაწესებულების ფუნქციას არცერთი დაწესებულება აღარ ასრულებს. სამომავლოდ, დაწყებულია მულტისექტორული მუშაობა ნახევრად ღია ტიპის დაწესებულების შექმნის მიზნით, რათა დაწესებულებაში გადამისამართებულ პირთა მიმართ მოქმედი სამართლებრივი მექანიზმი პრაქტიკულად იმპლემენტირდეს.

6. დასკვნა

დასასრულ, რამდენადაც შეუძლებელია საზოგადოება არსებობდეს დანაშაულის გარეშე⁸⁶, იმდენად შეუძლებელია მიზნად ისახებოდეს იდეალური სამყაროს შექმნა ადამიანური ბუნების პარალელური გათვალისწინებით. დანაშაული და მისი თანმდევი ინსტიტუტი – სასჯელი სამომავლოდაც ბევრჯერ მიიპყრობს კაცობრიობის ყურადღებას, რაც არათუ გამოორიცხავს საკვლევი საგნის აქტუალობას, არამედ პირიქით, მეტ სიცხადეს და ჭეშმარიტებას შესძენს მას.

წინამდებარე ნაშრომის მთავარ მიზანს სწორედ ზემოხსენებული ჭეშმარიტებისკენ მიმავალი გზის გავლა წარმოადგენდა სისხლის სამართლის დარგის არასრულწლოვან პირთა ინტერესების პრიზმაში განხილვისას. ადამიანის ასაკის, განვითარების დონისა და მახასიათებლების გათვალისწინებით 18 წლამდე სუბიექტები სოციუმის მოწყვლად კატეგორიაში იმთავითვე მოიაზრებიან, რაც განაპირობებს მათ მიმართ თუ მათი მონაწილეობით ნებისმიერი პირის ქმედების ზედმინევენით სიზუსტით წინსწრებით განჭვრეტასა და ადაპტირებას. გარესამყაროში არსებული სოზიალიზაციის ისეთი პირველადი ერთეულები, როგორც ოჯახი, სკოლა და სამეგობრო წრეა, უდიდეს გავლენას ახდენს ბავშვის, როგორც ე.წ. „განსაკუთრებული დაკვირვების ობიექტის“ საზოგადოების სრულფასოვან წევრად შედგომასა და მის პიროვნებად ჩამოყალიბებაზე.

ყოველივე ზემოხსენებულის გათვალისწინებით, ნაშრომში დასმულ შეკითხვაზე, თუ ვინ შეიძლება იქნას მიჩნეული „არასრულწლოვანის ერთგულ მეგობრად“, ერთ-ერთ პასუხად რეფერირების ინსტიტუტი წამდვილად მოიაზრება თავისი ნოვატორული სულითა და ჯერ კიდევ განსავითარებელი ავ-კარგიანობით. საუკეთესო საერთაშორისო გამოცდილების თანმიმდევრული გაზიარება ცხადყოფს რეფერირების ფარგლებში მოქმედი მრავალწახნაგოვანი პროგრამებისა და საშუალებების სიკეთესა და დადებით ზეგავლენას ბავშვების საზოგადოებაში კლავ დაბრუნების ასპექტით. ამასთან, რეფერირების ინსტიტუტი წარმოადგენს სოციუმის ყოველი წევრის (მასწავლებელთა, მშობელთა, მანდატურთა და ა.შ.) პასუხისმგებლიან არჩევანს აქტიური ქმედებით ხელი შეუწყოს საცხოვრებელ გარემოში ბუნებრივად წარმოქმნილი უთანხმოებების მშვიდობიან და გააზრებულ გადაწყვეტას.

⁸⁴ იქვე; შეად. შოტლანდიის მიდგომა Young People and the Law, Scotland <<https://www.mygov.scot/young-people-police>> [25.06.2022]; Children's Hearing Scotland, <<https://www.chscotland.gov.uk/about-us/>> [04.06.2024].

⁸⁵ საქართველოს მთავრობის დადგენილება №681 „არასრულწლოვანთა რეფერირების წესის დამტკიცების შესახებ“, მე-15 მუხლი, 1-ლი პუნქტი, საქართველოს საკანონმდებლო მაცნე (31.12.2019) [11.06.2022].

⁸⁶ შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, თბ., 2017, 93.

სამომავლო პერსპექტივით, რეფერირება შეიძლება აღმოჩნდეს ის მორალური კანონი, რომელიც ყოველ ადამიანს უყალიბებს რწმენას, თუ რა არის კარგი და რა არის ცუდი, რაც სოციუმის ღირსეული წევრობისაკენ ყოველ გადადგმულ ნაბიჯს მეტ გაკვირვებასა და ალტაცების ელფერს სძენს – განსაკუთრებით მაშინ, თუ მისი ადრესატია დიდი საზოგადოების პატარა წევრი, არასრულწლოვანი.

ბიბლიოგრაფია:

1. გაერთიანებული ერების ორგანიზაციის კონვენცია „ბავშვის უფლებების შესახებ“ 20/11/1989;
2. საქართველოს კანონი „ადმინისტრაციული საპროცესო კოდექსი“ 23/07/1999;
3. საქართველოს კანონი „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი“ 12/06/2015.
4. საქართველოს კანონი „ბავშვის უფლებათა კოდექსი“ 20/09/2019.
5. საქართველოს კანონი „ზოგადი განათლების შესახებ“ 08/04/2005.
6. საქართველოს კანონი „პოლიციის შესახებ“ 04/10/2013.
7. საქართველოს კანონი „სამოქალაქო კოდექსი“ 26/06/1997.
8. საქართველოს კანონი „სისხლის სამართლის საპროცესო კოდექსი“ 09/10/2009.
9. საქართველოს კანონი „სისხლის სამართლის კოდექსი“ 22/07/1999.
10. საქართველოს მთავრობის 2020 წლის 10 სექტემბრის დადგენილება №573.
11. საქართველოს მთავრობის დადგენილება №316 „სისხლის სამართლის სისტემის რეფორმის განმახორციელებელი უწყებათაშორისი საკოორდინაციო საბჭოს შემადგენლობისა და დებულების დამტკიცების შესახებ“.
12. საქართველოს მთავრობის 2016 წლის 12 სექტემბრის დადგენილება №437 „ბავშვთა დაცვის მიმართვიანობის (რეფერირების) პროცედურების დამტკიცების თაობაზე“.
13. საქართველოს მთავრობის 2019 წლის 31 დეკემბრის დადგენილება №681 „არასრულწლოვანთა რეფერირების წესის დამტკიცების შესახებ“.
14. საქართველოს პრეზიდენტის №235 ბრძანებულება „არასრულწლოვანთა დანაშაულის პრევენციის სტრატეგიის დამტკიცების შესახებ“ (22.03.2012).
15. ხორვატიის „არასრულწლოვანთა სასამართლოების შესახებ“ კანონი, მე-2 მუხლი <http://www.vsrh.hr/CustomPages/Static/HRV/Files/Legislation__Juvenile-Courts-Act.pdf> [04.06.2024].
16. არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, საქართველოს გენერალური პროკურატურა, 2020, 41-42.
17. განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის „არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსის“ პროექტზე.
18. განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის პროექტზე „არასაპატიმრო სასჯელთა აღსრულების წესისა და პრობაციის შესახებ“ საქართველოს კანონში ცვლილების შეტანის თაობაზე“.
19. განმარტებითი ბარათი საქართველოს კანონის პროექტზე „ბავშვის უფლებათა კოდექსი“.
20. 2017 წლის 1 დეკემბერს თბილისში, ხორავას ქუჩაზე მომხდარი დანაშაულის შედეგად ორი ახალგაზრდის მკვლელობის საქმის შემსწავლელი საქართველოს პარლამენტის დროებითი საგამოძიებო კომისიის დასკვნა და რეკომენდაციები, თბ., 2018 წლის 5 სექტემბერი.
21. ავტორთა კოლექტივი, ნაჭყებია ვ., თოდუა ნ (რედ.), სისხლის სამართალი, ზოგადი ნაწილი (სახელმძღვანელო), მეოთხე გამოცემა, თბ., 2019, 22, 26-30. 63-64.
22. არისტოტელე, პოლიტიკა, ნაწილი პირველი, თბ., 1995, 10-13.
23. ბავშვზე მორგებული მართლმსაჯულება, კანონმდებლობის კვლევა, გაეროს ბავშვთა ფონდი, 2017, 3 <<https://www.unicef.org/georgia/media/1481/file/Legislative%20Analysis%20GEO.pdf>> [04.06.2024].
24. ბიორგო ტ., დანაშაულის პრევენცია, ყოვლისმომცველი მიდგომა, ქართულ-ნორვეგიული კანონის უზენაესობის ასოციაცია, 2019, 46.
25. ბობოხიძე მ. (რედ.), ლურსმანაშვილი ლ. (მთარგ.), ბავშვის უფლებების ევროპული სამართლის სახელმძღვანელო, 2015, 165.

26. გოგიაშვილი ნ., არასრულწლოვნის დაკითხვის თავისებურება, *ჟურნ. სისხლის სამართლის აქტუალური საკითხები*, №1, თბ., 2017, 23-32.
27. გონაშვილი ვ., ერემაძე ქ., თევდორაშვილი გ., კახიანი გ., კვერენჩილაძე გ., ჭილაძე ნ., შესავალი საკონსტიტუციო სამართალში, მერიდიანი, თბ., 2016, 117.
28. ვარდანაშვილი უ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, განრიდებისა და მედიაციის ინსტიტუტი არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულებაში, თბ., 2018, 3-7.
29. ივანიძე მ., სასჯელის შეფარდების ზოგადი საწყისები საქართველოს არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კანონმდებლობის მიხედვით, *ჟურნ. სისხლის სამართლის აქტუალური საკითხები*, №1, თბ., 2017, 5-7.
30. კავთუაშვილი ე., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კოდექსი – დასჯის თუ აღზრდის სამართალი?, *ჟურნ. სამართალი და მსოფილი*, №4, თბ., 2016, 201-209.
31. კავთუაშვილი ე., კანონთან კონფლიქტში მყოფი არასრულწლოვანი – ფსიქოლოგიურ, თეოლოგიურ, პედაგოგიურ და იურიდიულ ჭრილში, *ჟურნ. მართლმსაჯულება და კანონი*, №4(52)'16, თბ., 97-108.
32. კანონთან კონფლიქტში მყოფ არასრულწლოვანთა მხასიათებლების კვლევა, საქართველოს გენერალური პროკურატურის საპროკურორო საქმიანობაზე ზედამხედველობისა და სტრატეგიული განვითარების დეპარტამენტი, 2022, 5-6, 8, 10, 25.
33. მეტრეველი ვ., დავითაშვილი გ., პოლიტიკურ და სამართლებრივ მოძღვრებათა ისტორია (ლექციების კურსი), თბ., მერიდიანი, 1999, 41.
34. „მომიყევი, რა მოხდა“, დაზარალებული, მონმე და კანონთან კონფლიქტში მყოფი ბავშვის დაკითხვა/გამოკითხვა, სახელმძღვანელო ტრენინგებისა და პროფესიონალებისათვის, საქართველოს საზოგადოებრივი ჯანდაცვის ფონდი, 2019, 122-140.
35. ნათაძე ნ., ვეფხისტყაოსანი, 825-ე სტროფი, სასკოლო გამოცემა, თბ., 2013, 242.
36. საქართველოს გენერალური პროკურატურა, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, ანგარიში მომზადებულია 2021 წლის განმავლობაში განხორციელებული არასრულწლოვანთა სისხლის სამართლის საქმეთა მონიტორინგისა და სტატისტიკური მონაცემების საფუძველზე საქართველოს გენერალური პროკურატურის საპროკურორო საქმიანობაზე ზედამხედველობისა და სტრატეგიული განვითარების დეპარტამენტის მიერ, 2022, 35.
37. სამთავრობო პროგრამა, 2019-2020, სექტემბერი 2019, 13.
38. საქართველოს სახალხო დამცველის სპეციალური ანგარიში „კოვიდ-19-ის პანდემიის ბავშვთა უფლებებზე ზემოქმედების შეფასება საქართველოში“, თბ., 2022, 39.
39. საქართველოს სახალხო დამცველის სპეციალური ანგარიში „ბავშვთა შრომა ახალი კორონავირუსის პანდემიის პირობებში და მის მიღმა“, თბ., 2021, 22.
40. საქართველოს სახალხო დამცველი, ზოგადსაგანმანათლებლო დაწესებულებებში მოსწავლეთა მიმართ ძალადობის კუთხით არსებული მდგომარეობა, სპეციალური ანგარიში, თბ., 2017, 4-30.
41. ფაფიაშვილი ლ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების ზოგიერთი სკითხი, საერთაშორისო სამართლის *ჟურნალი*, №1, 2008, თბ., 153-164.
42. ქუჩაში მცხოვრები და მომუშავე ბავშვები საქართველოში, გაეროს ბავშვთა ფონდი, თბ., 2018, 3-4, 6.
43. შალიკაშვილი მ., კრიმინოლოგია, მესამე გამოცემა, მერიდიანი, თბ., 2017, 34-35, 93, 146-148.
44. შალიკაშვილი მ., მიქანაძე გ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების თავისებურებანი: არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების კრიმინოლოგიური, სისხლისსამართლებრივი, პენიტენციური და საერთაშორისო სამართლებრივი საფუძველები, თბ., 2011, 64.
45. შალიკაშვილი მ., მიქანაძე გ., არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულება, მეორე გამოცემა, თბ., ფრაიბურგი, სტრასბურგი, 2016, 4-6, 16-18, 25-26, 56-58, 120.
46. შეყილაძე ხ., არასრულწლოვნის საუკეთესო ინტერესების პრიორიტეტულობის პრინციპის არსი, სამართლის *ჟურნალი*, თსუ, იურიდიული ფაკულტეტი, №2, თბ., 2016, 272-273.

47. *ცეციტიშვილი თ.*, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების მატერიალურსისხლისსამართლებრივი საკითხების რეგულირების ცალკეული ასპექტები, სამართლის ჟურნალი, №1, თბ., 2019, 190-195.
48. *ხერხეულიძე ი.*, არასრულწლოვანთა დანაშაული და მისი გამომწვევი მიზეზები იუვენალური იუსტიციის სისტემებში, სამართლის ჟურნალი, №2, თბ., 2012, 305-309.
49. *ჯავახიშვილი ფ., მახაშვილი ნ.*, არასრულწლოვანთა დელინქვენტობის პრევენცია, ფსიქო-სოციალური სამსახურის გამოცდილება, თბ., 2011, 13-29.
50. *ჭავჭავაძე ი.*, ჩემი რჩეული, ტ.46, თბ., 2012, 129.
51. *ჭანტურია ლ.*, ოჯახის ფაქტორი არასრულწლოვნის სამართლებრივი აღზრდისა და მართლმგნების ამალგებისათვის, ჟურნ. „სისხლის სამართლის აქტუალური საკითხები“, №1, თბ., 2017, 143, 146, 148.
52. *ჰამილტონი ქ.*, არასრულწლოვანთა მართლმსაჯულების საკანონმდებლო რეფორმის სახელმძღვანელო მითითებები, სახელმძღვანელო დოკუმენტი, მაისი 2011, 26-27, <<https://www.supremecourt.ge/files/upload-file/pdf/arasrw.martl4.pdf>> [04.06.2024].
53. 2020 წლის განქორწინების მონაცემი, <<https://www.geostat.ge/ka/modules/categories/324/gankortsineba>> [04.06.2024].
54. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, 15.03.2021, <<https://mes.gov.ge/content.php?id=11912&lang=geo>> [04.06.2024].
55. საქართველოს გენერალური პროკურატურის ვებ-გვერდი, სიახლეები, 2021 წლის 16 მარტი <<https://pog.gov.ge/news/sasamarTlom-giorgi-shaqarashvilis-jgufur-mkvleobashi-msjavrdebul-or-arasrulwlovans-sasjelis-saxiT-1>> [04.06.2024].
56. საქართველოს განათლებისა და მეცნიერების სამინისტრო, 16.04.2021, <<https://mes.gov.ge/content.php?id=12023&lang=geo>> [04.06.2024].
57. საქართველოს გენერალური პროკურატურის ვებ-გვერდი, სიახლეები, 2022 წლის 11 იანვარი <<https://pog.gov.ge/news/prokuraturis-mier-wardgenili-mtkicebulebebis-safuZvelze-daviT-saraliZis-ganzrax-damamZimebel-garem>> [04.06.2024].
58. საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება №1/4/592 საქმეზე „საქართველოს მოქალაქე ბექა წიქარიშვილი საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ“, 24.10.2015.
59. საქართველოს საკონსტიტუციო სასამართლოს გადაწყვეტილება №1/13/732 საქმეზე „საქართველოს მოქალაქე გივი შანიძე საქართველოს პარლამენტის წინააღმდეგ“, 30.11.2017.
60. 2011/95/EU Qualifications Directive, 13/12/ 2011.
61. Adolescence and Delinquency, 1, 4-7, <<https://www.pearsonhighered.com/assets/samplechapter/0/1/3/7/0137074298.pdf>> [04.06.2024].
62. Adolescent Development & Competency, Juvenile Justice Guide Book for Legislators, National Conference of State Legislatures, 2, 4-5 <<https://www.ncsl.org/documents/cj/jjguidebook-adolescent.pdf>> [04.06.2024].
63. Adolescent Education and Skills, Unicef <<https://www.unicef.org/education/skills-development>> [04.06.2024].
64. *Balasundaram P., Avulakunta I.D.*, Human Growth and Development, National Library of Medicine, 14 January, 2022 <<https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK567767/>> [04.06.2024].
65. *Browne E., Millington K.A.*, Human Development and Age, Social Development and Human Development, 2015 <<https://gsdrc.org/topic-guides/social-development-and-human-development/human-development-and-age/>> [04.06.2024].
66. Child Rights International Network (CRIN) <<https://archive.crin.org/en/home/ages/asia.html>> [04.06.2024].
67. Children and Young Persons' Act, 1933, <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/Geo5/23-24/12#commentary-c6086411>> [04.06.2024].

68. Children's Hearing Scotland, <<https://www.chscotland.gov.uk/about-us/>> [04.06.2024].
69. Children's Rights in Juvenile Justice, General Comment №10, Committee on the Rights of the Child, 15 January-2 February 2007, United Nations, CRC.
70. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 14, 2013.
71. Committee on the Rights of the Child, General Comment No. 6 (2005).
72. Convention on the Rights of the Child, General Assembly Resolution 44/25, adopted 20 November 1989, United Nations.
73. Council of Europe Convention on Action against Trafficking in Human Beings, Warsaw, 16.V.2005.
74. Council of Europe Parliamentary Assembly, Unaccompanied Children in Europe: Issues of arrival, stay and return, Resolution 1810(2011), 15 April 2011.
75. Council of Europe Parliamentary Assembly, Unaccompanied Children in Europe: Issues of arrival, stay and return, Resolution 1810(2011), 15 April 2011.
76. Crime and Deviance, AQA GCSE Sociology Unit, 2 May 2013, 3-4, <http://www.bishopstopfords.enfield.sch.uk/wp-content/uploads/2014/11/Crime_and_deviance.pdf> [04.06.2024].
77. Criminal Code of Ukraine, Vidomosti of the Verkhovna Rada of Ukraine (VRU), 2001, <<https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/16257/preview>> [04.06.2024].
78. Criminal Code, Turkey, (26/09/2004) <<https://www.legislationline.org/documents/action/popup/id/6872/preview>> [04.06.2024].
79. Criminal Procedure (Scotland) Act, 1995 <<https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1995/46/contents>>.
80. Directive 2011/36/EU of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011 on preventing and combating trafficking in human beings and protecting its victims, and replacing Council Framework Decision 2002/629/JHA.
81. Directive 2013/32/EU of the European Parliament and of the Council of 26 June 2013 on common procedures for granting and withdrawing international protection (recast);
82. General Comment No. 24 (2019) on Children's Rights in the Child Justice System, Committee on the Rights of the Child, 18 September 2019, 6-7 <<https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/G19/275/57/PDF/G1927557.pdf?OpenElement>> [04.06.2024].
83. Georgia: Lowering the Age of Criminal Responsibility Flouts International Standards, News of the Human Rights Watch, 10 June 2007, <<https://www.hrw.org/news/2007/06/10/georgia-lowering-age-criminal-responsibility-flouts-international-standards>> [04.06.2024].
84. Global Issues, Youth, United Nations <<https://www.un.org/en/global-issues/youth>> [04.06.2024].
85. *Gogna I.*, Juvenile Delinquency – Causes, Prevention, and the Ways of Rehabilitation, Penal Reform International, 23 June 2020 <<https://www.penalreform.org/blog/juvenile-delinquency-causes-prevention-and-the-ways-of/>> [04.06.2024].
86. *Gopnik A., Griffiths T.L., Lucas Ch.G.*, When Younger Learners Can Be Better (or at Least More Open-Minded) Than Older Ones, Current Directions in Psychological Science, 2015, Vol. 24(2), 87-92 <<https://cocosci.princeton.edu/tom/papers/LabPublications/GopnicketalYoungLearners.pdf>> [04.06.2024].
87. Guide to Article 2 of the European Convention of Human Rights, Rigot to Life, Prepared by the Registry, 31 December 2021, 8-9, 11.
88. Guidelines of the Committee of Ministers of the Council of Europe on Child-Friendly Justice, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe on 17 November 2010 and explanatory memorandum, 17 November 2010, 7.
89. How to Deal with Challengin Behaviuor in Adults? NHS <<https://www.nhs.uk/conditions/social-care-and-support-guide/practical-tips-if-you-care-for-someone/how-to-deal-with-challenging-behaviour-in-adults/>> [04.06.2024].
90. Justice for Children, Manual, UNICEF, 35, <https://www.unicef.org/northmacedonia/media/2881/file/MK_JusticeChildrenManual_2010_EN.pdf> [04.06.2024].

91. Juvenile Crime, Juvenile Justice, National Research Council, Institute of Medicine, National Academies Press, Washington DC., 2001, 80-83 <<https://nap.nationalacademies.org/read/9747/chapter/5#67>> [04.06.2024].
92. Juvenile Justice in Different Countries Age of Criminal responsibility and Treatment of Juvenile Offenders, Centre for Child Rights, <<https://www.haqrc.org/juvenile-justice/juvenile-justice-different-countries-age-criminal-responsibility-treatment-juvenile-offenders/>> [04.06.2024].
93. Legal Minimum Age and the Realization of Adolescents' Rights, UNICEF, <<https://www.unicef.org/lac/media/2771/file/PDF%20Minimum%20age%20for%20criminal%20responsibility.pdf>> [04.06.2024].
94. *McElrea F.*, Restorative Justice – the New Zealand Youth Court: A model for development in other courts?, (1994) 4 Journal of Judicial Administration, 33.
95. *Meier B., Vasmatkar A.D.*, Juvenile Justice in Different Cultural Contexts: A Comparison of India and Germany, Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik, Vol.6, 2011, 491 <https://zis-online.com/dat/artikel/2011_6_584.pdf> [04.06.2024].
96. Organic Law 5/2000, of January 12, regulating the criminal responsibility of minors, <https://noticias.juridicas.com/base_datos/Penal/lo5-2000.t1.html#a3> [04.06.2024].
97. *Palmer D., Walters R.*, Crime Prevention Camps for Youth “at Risk”: Blurring the Boundaries of Care and Control *ob. Simpson C., Hil R (eds.)*, Ways of Resistance: Social Control and Young People in Australia Hale & Iremonger Sydney 1995, 16.
98. *Pidd H., Halliday J., Wolfe-Robinson M., Parveen N.*, Age of Criminal Responsibility Must be Raised, Experts Say, the Guardian, 4 November 2019, <<https://www.theguardian.com/society/2019/nov/04/age-of-criminal-responsibility-must-be-raised-say-experts>> [04.06.2024].
99. *Ramsey A.*, Cognitive Development, December 2020 <<https://www.cincinnatichildrens.org/health/c/cognitive>> [04.06.2024].
100. Recommendation CM/Rec (2003)20 of the Committee of Ministers to member States concerning new ways of dealing with juvenile delinquency and the role of juvenile justice, adopted by the Committee of Ministers (2003)).
101. *Richards K.*, What Makes Juvenile Offenders different from Adult Offenders? Trends & Issues in Crime and Criminal Justice no. 409., Canberra: Australian Institute of Criminology, 2011 <<https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi409>> [04.06.2024].
102. *Rocque M., Posick C., Justin Hoyle J.*, Age and Crime, Major Reference Works, Wiley Online Library, 2 October 2015, 1, 2-4 <<https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1002/9781118519639.wbecpx275>> [04.06.2024].
103. SCEP Statement of Good Practice, 2009.
104. Serbia: Law of 2005 on Juvenile Criminal Offenders and Criminal Protection of Juveniles [Serbia], 2005 <<https://www.refworld.org/docid/4b56c9952.html>> [04.06.2024].
105. *Smith T., Brownless L.*, Age Assessment Practices: a Literature Review & Annotated Bibliograph, Discussion Paper, Unicef, April 2011, 1-4, 7-9, <<https://www.unescap.org/sites/default/d8files/knowledge-products/UNICEF-Age-Assessment-Practices-2010.pdf>> [04.06.2024].
106. *Steinberg L.*, Adolescent Development and Juvenile Justice, Annual Review of Clinical Psychology, 2009, 5:459-85, 465-467, 469-470, 474-477.
107. *Tapper J.*, James Bulger Murder, The Guardian, 7 March 2021, <<https://www.theguardian.com/uk-news/2021/mar/07/i-shouldnt-have-let-go-of-him-the-pain-of-james-bulggers-mother-28-years-on>> [04.06.2024].
108. The Criminal Justice (Children) (Northern Ireland) Order, 1998 <https://www.legislation.gov.uk/nisi/1998/1504/article/45>> [04.06.2024].

109. The Minimum Age of Criminal Responsibility, Justice for Children Briefing №4, Penal Reform International, 1 <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2013/05/justice-for-children-briefing-4-v6-web_0.pdf> [04.06.2024].
110. The Penal Code, Poland, 06/06/1997 <https://www.imolin.org/doc/amlid/Poland_Penal_Code1.pdf> [04.06.2024].
111. Tyler T. R., Procedural Fairness and Compliance with the Law, Swiss Journal of Economics and Statistics, Vol. 133, (2/2), 1997, 219-220, <<http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.322.4235&rep=rep1&type=pdf>> [04.06.2024].
112. UNHCR Guidelines on Child Asylum Claims.
113. UNHCR, Guidelines on Unaccompanied Children Seeking Asylum, 1997.
114. UNICEF, 15 Years of Juvenile Justice Reforms in Europe and Central Asia. Key Results Achieved for Children and Remaining Challenges <https://www.unicef.org/eca/sites/unicef.org.eca/files/2018-11/Key%20Results%20in%20Juvenile%20Justice%20in%20Europe%20and%20Central%20Asia_0.pdf> [04.06.2024].
115. United Nations Children’s Fund, Age Assessment: A technical note, 2013, 13.
116. United Nations Guidelines for the Prevention of Juvenile Delinquency (The Riyadh Guidelines), General Assembly Resolution №45112, Adopted 14 December 1990.
117. United Nations High Commissioner for Refugees, Conclusion on Children at Risk No. 107 (LVIII), 2007, 5 October 2007.
118. United Nations Standard Minimum Rules for the Administration of Juvenile Justice (“The Beijing Rules”), Article 4 Age of Criminal Responsibility and Commentary.
119. Waters T., Waters D., Weber’s Rationalism and Modern Society, chp.7, 2015, 9, <https://www.academia.edu/26954620/Politics_as_Vocation.pdf> [04.06.2024].
120. Wenke D., Age Assessment: Council of Europe Member State’s Policies, Procedures and Practices Respectful of Children’s Rights in the Context of Migration, Council of Europe, Children’s Rights Division, 11-14, <<https://rm.coe.int/168074b723>> [04.06.2024].
121. Young People and the Law, Scotland <<https://www.mygov.scot/young-people-police>> [04.06.2024].
122. Young People and the Law, the United Kingdom, Gov.UK., <<https://www.gov.uk/child-under-10-breaks-law>> [04.06.2024].
123. Youth Offending Teams, the United Kingdom, Gov.UK., <<https://www.gov.uk/youth-offending-team>> [04.06.2024].
124. Уголовный кодекс Российской Федерации, 24/05/1996 <<http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody&nd=102041891>> [04.06.2024].